

Геннадій Казаков

ВИСВІТЛЕННЯ ЛІСАБОНСЬКОГО ЦАРЕВБИВСТВА 1908 р.
НА СТОРІНКАХ ПЕРІОДИЧНИХ ВИДАНЬ
РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ

На основі матеріалів періодичних видань Російської імперії розглянуто одне з найбільш відомих та резонансних убивств монарших осіб початку ХХ ст. — лісабонське царевбивство. Акцентовано аналіз подій, які тією чи іншою мірою стосувалися вбивства. Зроблено узагальнення щодо можливих причин та винуватців злочину, на яких вказувала тогочасна преса.

Ключові слова: лісабонське царевбивство, періодична преса, Португалія, вбивство монаршої особи.

На основе материалов периодических изданий Российской империи рассмотрено одно из наиболее известных и резонансных убийств монарших особ начала ХХ в. — лиссабонское царевубийство. Акцентировано анализ событий, которые в той или иной степени имели отношение к убийству. Сделано обобщение относительно возможных причин и виновников преступления, на которых указывала тогдашняя пресса.

Ключевые слова: лиссабонское царевубийство, периодическая печать, Португалия, убийство монаршей особы.

On the basis of materials of periodicals of the Russian Empire one of the most famous and sensational murders of royals in the early XX century — Lisbon's regicide — has been studied. Has been accentuated upon an analysis of developments which related to some extent to the homicide. General conclusions about probable causes and culprits of the crime on the basis of the press of that time have been drawn.

Key words: Lisbon's regicide, periodical press, Portugal, royal murder.

З розбудовою незалежності України відбувається розширення джерелознавчого масиву історичної науки. У сферу історичних до-

сліджень вводяться нові групи джерел: джерела усного походження, статистичні, нарративні джерела, періодична преса. Періодична преса є своєрідним джерелом. З одного боку, вона — суб'єктивна, адже кожна стаття написана конкретним кореспондентом, який має свій погляд на ту чи іншу подію, окрім того, існує певна цензура держави. З іншого боку, періодична преса наприкінці XIX ст. була основним джерелом, завдяки якому можна було отримати новини про тогочасні актуальні події у країні та світі.

Нині помітно збільшується кількість наукових публікацій, в яких аналізуються проблемні питання світової історії на матеріалах вітчизняної преси. Однак подібні дослідження присвячені здебільшого ситуації напередодні воєнних подій та є поодинокими.

Мета статті — на основі матеріалів періодичної преси Російської імперії дослідити зміну ситуації у Португалії у зв'язку із лісабонським царевбивством.

Історіографію вказаної проблематики варто поділити на дві частини: перша — це ті дослідження, в яких на основі періодичної преси аналізується ситуація у Європі кінця XIX — початку XX ст. (А. Акопов, Є. Аксьонова, С. Чернік) [1; 2; 16]; друга — це власне історіографія лісабонського царевбивства. Проте комплексних досліджень, що висвітлюють вказану проблематику, немає. Лісабонське царевбивство вивчається у контексті біографічних праць, присвячених Карлосу I (Е. Нобре, Х. Пінто) [18—20], та робіт, в яких аналізується португальська історія окремого періоду (Дж. Морейс, Д. Веллер) [17; 21].

Першого лютого (19 січня) 1908 р., близько шостої години вечора, відбулося вбивство португальського короля Карлоса I та його старшого сина Луї-Філіпа. Окрім того, був поранений молодший син короля Мануель, який у подальшому внаслідок цих подій посів престол. У газетній періодиці усього світу, насамперед — Європи, почалося обговорення вбивства. Зокрема, значну частину газетної площі, присвяченої огляду закордонних новин, виділялося для огляду ситуації в Португалії і в періодичних виданнях Російської імперії.

Причиною широкого обговорення цього вбивства була саме персона жертви — король. Подібні злочини в першу чергу дозволяли збільшувати тираж періодичних видань, як це було 1903 р., після вбивства королівської сім'ї в Сербії. Окрім того, це вбивство

вплинуло щонайменше на зміну сил у Європі та місця Португалії у політичних орієнтирах інших провідних держав світу. При найбільш несприятливому повороті подій воно могло спричинити військовий конфлікт на Піренейському півострові, до якого певною мірою залучилися б усі країни Європи.

У Російській імперії перші відомості про цей злочин з'явилися у газетах «Биржевые ведомости» та «Новое время» від 3 лютого (21 січня) 1908 р. [13; 14]. Основну причину вбивства автори газетних публікацій вбачали у проголошенні диктатури міністра-президента Франко, проти якої виступали усі провідні політичні сили Португальського королівства, — ліберали, республіканці, прихильники старого устрою. Так, у газеті «Биржевые ведомости» вказувалося: «Либералы увидели в ней нарушение конституции; республиканцы сочли ее за попытку к возвращению абсолютизма; слои, заинтересованные в сохранении старого порядка, обеспечивавшего им прибыльные синекуры, убоялись утраты их при новом порядке. Диктатура, установленная с благими целями обновления разлагавшегося государственного строя, встретила явное и тайное противодействие со всех сторон» [14].

У періодичних виданнях починаючи від 4 лютого (22 січня) 1908 р. повсюдно повідомляється про вбивство португальського короля та робиться спроба аналізу майбутнього розвитку Португалії в умовах, що склалися. Важливе місце вказаній проблематиці відводилося у регіональній щоденній газеті «Приазовский край». Починаючи від 22 січня та закінчуючи 3 лютого (за старим стилем) у цьому виданні публікувався розділ «Події у Португалії», у якому друкувалися витяги із публікацій періодичних видань як Російської імперії, так і деяких європейських держав, присвячених досліджуваній події. Певне місце лісабонському царевбивству відводилося також у газетах «Русское слово» та «Раннее утро». Інші пресодруки Російської імперії обмежилися лише констатацією факту про вбивство, після чого про нього не згадувалося [9; 15].

Згідно із відомостями, які наводилися у вказаних виданнях, уже наступного дня після вбивства почалися арешти можливих винуватців [9]. Окрім того, у країні значно ускладнилася суспільно-політична ситуація. Газета «Русское слово» повідомляла: «В городе сильное возбуждение. Опасаются взрыва народных страстей» [15, с. 3].

Відбувалися напади пересічного населення на державні установи: банки, поліцію, управлінські установи на місцях [9, с. 2]. Ситуація в країні призвела до передислокації британської та іспанської ескадр до кордонів Португалії; відбувалася мобілізація іспанських військ на кордоні [8, с. 2]. Така позиція закордонних держав, на нашу думку, зумовлювалася двома чинниками. По-перше, і Великобританія, і Іспанія побоювалися, що подібні бунти перекинуться на їхні території (власне, це була офіційна причина мобілізації) [9].

По-друге, ситуація в Португалії могла вплинути на саму сутність монархічної системи правління та призвести до падіння монархії у Португалії. Як наслідок, сусідні із Португалією держави зазнали б від цього найбільшого впливу, що могло спричинити скасування монархічного режиму і в інших європейських країнах. Пропоновану тезу підкріплюють також заяви провідних політиків Франції, Німеччини та Іспанії, які публікувались у газеті «Приазовский край». Сутність цих виступів зводилася до того, що в Європі були занепокоєні приходом до влади республіканської партії і встановленням республіканського ладу в Португалії [4; 9].

Позиція Іспанії та Великобританії стосовно Португальського королівства не обмежувалася мобілізацією збройних сил у регіоні. Державні та приватні корпорації цих держав припинили усі ділові відносини з Португалією. Зокрема, у січні—березні 1908 р. до Португалії було відправлено лише один корабель з Іспанії, до того ж із португальськими громадянами. Кордони між цими країнами також були закриті [15, с. 3]. Велика британська фірма із Глазго, отримавши замовлення від Португалії, відмовила їй у співпраці. Офіційна причина визначалася так: «...мы не желаем иметь никаких деловых сношений со страной, где убивают королей и прославляют убийц» [11]. Скасування будь-яких економічних відносин було вигідним для Іспанії та Великобританії ще й у зв'язку з тим, що життя короля було застраховано на великі суми у двох державах одночасно. Зокрема, в «Русском слове» наголошувалося: «Жизнь убитого застрахована... в одной английской компании на миллион франков и в одной испанской — на 1 100 000 франков» [10]. З огляду на це скасування відносин було вигідним для державних страхових компаній.

Прикладом іспанських та британських корпорацій скористалася Німеччина, уряд якої скасував усі відносини в економічній сфері

з Португалією до моменту «становлення стабільної влади» [8, с. 2]. 8 лютого (26 січня) Німеччина спрямувала до португальських берегів ескадру з 9 крейсерів [5].

У періодичних виданнях, датованих 4 лютого (22 січня), друкувалися співчуття європейських монархів та парламентів з приводу смерті португальського короля та інфанта, адресовані здебільшого королеві-матері. У цьому контексті цікавою є газета «Приазовский край», у якій опубліковані ноти співчуття правителів Франції, Німеччини, Іспанії, Великобританії, США та Російської держави [9]. Найбільше місце було приділено телеграмам російського монарха, які вирізнялися з-поміж інших обсягом та тим, що лише від його імені відправлено телеграми як королеві, так і її синові. Наведемо приклади цих нот співчуття: «Ее величеству королеве. Глубоко потрясенные страшным несчастьем, так жестоко поразившем Ваше сердце матери и супруги. Императрица и Я в эту минуту испытания просим Ваше величество принять выражение Нашей прочувствованной симпатии и Нашего искреннего участия в Вашем горе» [9]; «Его величеству королю. Из самой глубины Своего сердца выражаю Вашему величеству Свои горестные соболезнования по поводу жестокого испытания, постигшего Вас, и уверения в искреннем участии, которые Я принимаю в печали Вашей, Вашей семьи и Вашей страны» [9; 15, с. 4]. Висловлені фрази, що засвідчували підтримку у горі, були нормою для тодішнього світу. Проте метою періодичної преси Російської імперії було показати засмученість царя подією, яка трапилася, у такий спосіб відбувалося творення його іміджу серед підданих. На формування образу «засмученого монарха» мало вплив і встановлення 24-денного трауру у зв'язку зі смертю португальського правителя.

Чільне місце у періодичній пресі відводилося висвітленню процесу розслідування убивства монархічних персон. Висувалися різні припущення і здогади щодо причин та виконавців убивства. Зокрема, в «Приазовском крае» спробувалося узагальнити усі гіпотези, що висувались як у європейській періодиці, так і в пресі Російської імперії. Щодо причин убивства, то єдино достовірною вважалося убивство через диктаторський режим, поступове становлення якого відбувалось у країні. Зокрема, представники лівих сил у французькому парламенті проголосили, що «убийство произошло

в зв'язи с диктаторськими замашками короля», натомість праві та центристи стверджували, що король не винен, а єдиною особою, яку можна звинувачувати, є Франко [4]. На нашу думку, із цією заявою не можна погодитися, адже Франко провадив свою політику зі згоди монарха. Окрім того, такі взаємини були вигідні обом сторонам, адже Франко збільшив щорічне фінансування правлячої сім'ї на 800 тис. франків [6].

У пресі висувалися й інші можливі версії вбивства, зокрема за-мовлення урядами Великобританії та Іспанії або ж організація його королевою [4]. Перша із зазначених вважалася за ймовірну у зв'язку з політикою, яку відразу після смерті португальського короля почали провадити уряди цих країн. На користь другої вказувало те, що королева була єдиною монаршою особою, яка не отримала жодної подряпини під час нападу. Окрім того, королева після смерті правителя мала б отримати два мільйони франків. Однак уже через кілька днів ці версії перестали обговорюватися, і жодних розслідувань у цьому плані не велося. Тож ані спростувати, ані підтвердити їх ми не в змозі.

Відмінні риси трапляються і в описуванні самого процесу вбивства. По-перше, різні газети подавали різну кількість учасників (від 5 до 20 осіб). По-друге, різні періодичні видання по-різному зображували вбивць (одяг, використана зброя, національна належність).

Незрозумілою була також позиція поліції під час скоєння злочину, що певною мірою можна трактувати як співучасть. Газети навіть висували гіпотезу стосовно того, що поліцейському управлінню було відомо про замах, який готувався. Однак офіційних доказів щодо цього припущення оприлюднено не було. Про ймовірну співучасть свідчило і те, що поліцейські, які охороняли під'їзд до палацу, не зауважили озброєних осіб, особливо якщо таких було більше 10, тоді як поліцейських було близько 100. Окрім того, поліцейські підпустили групу озброєних людей упритул до монарших осіб — це щонайменше може вказувати на некомпетентність поліції, що, на нашу думку, є малоймовірним [4].

Вказані факти дають змогу припустити, що лісабонське царевбивство було політичним злочином, організованим якоюсь впливовою політичною силою, а не групою екстремістськи налаштованих осіб (терористичними організаціями), незадоволених політикою

правлячого уряду. Думку про незадіяність терористичної організації у цьому злочині підтверджує і той факт, що «ни одна из партий или организаций не хочет принять на себя ответственности за убийство короля» [3]. Своєю чергою, будь-яка терористична організація після скоєння якогось злочину завжди бере на себе відповідальність.

У європейській періодиці визначалося два можливих винуватці вбивства: республіканська партія та анархісти. Проте обидві сторони вказували на свою непричетність до скоєного. Окрім того, кожна із них намагалася використати вбивство як елемент політичного піару, у свою чергу, звинувачуючи у цьому злочині іншу політичну силу. Так, у газеті «Русское слово» відзначалося: «Республиканская партия опубликовала сообщение, что она не причастна к смерти короля и его сына... Анархисты также отрицают свое участие в убийстве и приписывают его республиканцам» [3].

Згідно з офіційною версією, опублікованою у періодиці Російської імперії, наголошувалося: «Покушение против короля Карлоса и диктатора Франко организовано было многими политическими деятелями. Некоторые из них состоят членами нынешнего правительства в Португалии. Наемным убийцам уплачено было: одному — 100 000, а другому — 50 000 франков, причем тщательно подготовлена была для них возможность скрыться. Однако в происшедшей суматохе погибли наследник престола и убийцы» [12]. Було заарештовано понад 300 осіб, яких звинуватили у причетності до скоєння вбивства [7].

Дослідник лісабонського царевбивства Е. Нобре висував гіпотезу, що безпосередньо до вчинення злочину була дотична республіканська партія. На ймовірність припущення вказує те, що ця політична сила отримала найбільший зиск зі смерті монаршої особи: одержання максимальної кількості місць у парламенті та займання посади міністра-президента її представником; зросла популярність партії серед народу; 1910 р., під час революційних подій та становлення Першої Португальської республіки, основна влада в державі перейшла до рук республіканців [20, р. 134—138]. Однак ця гіпотеза є лише припущенням, висунутим на основі аналізу подальшої ситуації в Португальському королівстві, яке на сьогодні не можливо підтвердити документально.

Таким чином, лісабонське царевбивство, скоєне 1908 р., мало суттєвий вплив на європейську історію. Як наслідок, висвітлення

вказаної події відбувалося в усіх періодичних виданнях Європи. Зокрема, деякі пресодруки Російської імперії (особливо газети «Приазовский край», «Русское слово» та «Раннее утро») приділяли розкриттю вказаної події колонку. При цьому преса не обмежувалася лише констатацією подій, які відбувалися у Португальському королівстві, а й висувала власні припущення стосовно причин та винуватців убивства. Подібні міркування загалом зводилися до акцентування політичного характеру злочину, а можливими замовниками називали республіканців або анархістів.

Перспективною подальшого дослідження є вивчення впливу лісабонського царевбивства на історичний розвиток Португалії (за матеріалами періодичних видань Російської імперії).

1. *Акопов А. А.* Формирование образа врага на страницах газеты «Северокавказский край» в годы Первой мировой войны : автореф. дис. ... канд. ист. наук: спец. 07.00.02. — Отечественная история / Акопов Артем Артурович. — Пятигорск, 2008. — 17 с.
2. *Аксенова Е. П.* История народов Центральной и Юго-Восточной Европы в русской революционно-демократической периодике 50—60-х гг. XIX в. : автореф. дис. ... канд. ист. наук: спец. 07.00.03. — Всеобщая история / Аксенова Елена Петровна. — М., 1983. — 18 с.
3. За границей: Кем убит португальский король? // Русское слово. — 1908. — 26 янв.
4. К событиям в Португалии // Приазовский край. — 1908. — 25 янв. — С. 4.
5. К событиям в Португалии // Приазовский край. — 1908. — 26 янв. — С. 3.
6. К событиям в Португалии // Приазовский край. — 1908. — 27 янв. — С. 3.
7. К событиям в Португалии // Приазовский край. — 1908. — 29 янв. — С. 2.
8. К убийству в Португалии // Приазовский край. — 1908. — 23 янв. — С. 2—3.
9. Приазовский край. — 1908. — 22 янв. — С. 2.
10. Русское слово. — 1908. — 27 янв.
11. Русское слово. — 1908. — 5 марта.
12. События в Португалии // Русское слово. — 1908. — 21 июня.
13. Убийство португальского короля // Новое время. — 1908. — 21 янв. — С. 5.
14. Убийство португальских короля и наследного принца // Биржевые ведомости. — 1908. — 21 янв. — С. 3.
15. Убийство португальского короля и наследного принца // Русское слово. — 1908. — 22 янв. — С. 3—4.
16. *Чернік С.* Політична криза в Сербії 90-х рр. XIX ст. у висвітленні газетної періодики України / С. Чернік // Наукові праці історичного

- факультету Запорізького національного університету. — 2013. — Вип. 35. — С. 333—337.
17. *Morais J. Regícido [Regicide]* (in Portuguese) / J. Morais. — Lisbon : Zéfiro, 2007.
 18. *Nobre E. Amélia, Rainha de Portugal [Amélia, Queen of Portugal]* / E. Nobre. — Lisbon : Quimera Editores, 2006. — 192 p.
 19. *Nobre E. Duelos & Atentados [Duels and Assassination Attempts]* / E. Nobre. — Lisbon : Quimera Editores, 2004. — 232 p.
 20. *Pinto José Manuel de Castro. D. Carlos (1863—1908) A Vida e o Assassinato de um Rei [D. Carlos (1863—1908): The Life and the Assassination of a King]* / José Pinto. — Lisbon : Plátano Editora, 2007. — 317 p.
 21. *Wheeler D. Republican Portugal: A Political History, 1910—1926* / D. Wheeler. — Wisconsin : University of Wisconsin Press, 1978. — 356 p.